

כיצד נפרדים

מים ראשונים: "כיצד מברכין על הפירות?" (מסכת ברכות פרק ו משנה א), "כיצד מזמנין?" (שם פרק ז משנה ג), "כיצד פודין נטע רבעי?" (מסכת מעשר שני פרק ה משנה ד), "כיצד מפרישין הבכורים?" (מסכת ביכורים פרק ג משנה א), "כיצד אדם מתודה ביום הכפורים?" (שמות רבה נב ב), ועוד הרבה הלכות כמות אלה, המסדירות כיצד צריך האדם לקיים מצוות. וכך גם במדרש ובאגדה: "כיצד יתקיימו שני מקראות הללו?" (מכילתא דרבי ישמעאל בא מסכתא דפסחא פרשה ד), "כיצד המן יורד לישראל?" (שם בשלח מסכתא דויסע פרשה ג), "כיצד נתנו עשרת הדברות?" (שם יתרו מסכתא דבחדש פרשה ח), "כיצד גלגל חמה ולבנה שוקעים ברקיע?" (בראשית רבה ו ח), "כיצד היה הקול יוצא (באוהל מועד)?" (שמות רבה ה ט), ועוד דרשות רבות כאלה באגדה. ומסתבר שיש גם "כיצד" בהליכות חיים ולא רק בהלכות ודרשות, ועל אחת מהן נבקש להתמקד כאן: כיצד ראוי להיפרד מרב, חבר או כל אדם.¹

בדף זה נעזרנו במקורות ותובנות שקבלנו ממשה מיה, איתמר לפיד, מנחם הירשמן והרב אורי ליפשיץ ואנחנו מודים להם מכל הלב.

בראשית רבה לה ג פרשת נח – תלמידי ר' שמעון בר יוחאי נפרדים ממנו

דלמה.² רבי יצחק ורבי יונתן ורבי יודן בן גרים³ הלכו לשמוע תורה מר' שמעון בן יוחאי. יש אומרים: פרשת נדרים ויש אומרים: פרשת נסכים. ונטלו הימנו רשות והמתינו שם עוד יום אחד, אמרו: צריכים אנו ליטול ממנו רשות פעם שנית.⁴

אחד מהם דרש ואמר להם:⁵ כבר כתוב: "ויברכם יהושע וישלחם וילכו לאהליהם" (יהושע כב ו),⁶ מה תלמוד לומר: "גם כי שלחם יהושע אל אהליהם ויברכם" (שם פסוק ז),⁷ אלא בשעה שהיו ישראל מכבשים ומחלקים את הארץ היה שבט ראובן וגד עמהם ועשו י"ד שנה.⁸ נטלו רשות מן יהושע ללכת לאהליהם ושהו שם עוד ימים אחרים וחזרו ונטלו ממנו רשות עוד פעם שנייה. לכך נאמר: "וגם כי שלחם וגו'". אמר רבי יודן: שבט ראובן וגד היו בני פמליא של יהושע וליוה אותן עד הירדן.⁹ וכיון שראו שנתמעטה פמליא שלו,¹⁰ חזרו וליוו אותו עד ביתו. הברכה האחרונה היתה גדולה מן הראשונה, זהו שכתוב: "וַיֹּאמְרוּ אֲלֵיהֶם לֵאמֹר בְּנֵי כְסִים רַבִּים שׁוּבוּ אֶל אֶהְלִיכֶם וּבְמִקְנֵה רֶב מֵאֵד בְּקֶסֶף וּבְנֶחֱשֶׁת וּבְבָרָזָל וּבְשִׁלְמוֹת הַרְבֵּה מְאֹד חֲלְקוּ שְׁלַל אִבְיָכֶם עִם אַחֲיָכֶם" (יהושע כב ח).¹¹

¹ כותרת אולי מדויקת יותר היא "כיצד נפטרים" שהיא לשון חז"ל השכיחה לפרידה של אדם מחבר או ממקום. מיתה, היינו פרידה מעולם החיים, מכונה בחז"ל 'נפטר לבית עולמו', אבל בימינו הפך 'נפטר' סתם לאדם שמת ולפיכך נצמדנו לכותרת שלעיל.

² סיפור מעשה בלשון הירושלמי (א.א. הלוי מציע שהוא מלשון דרמה מיוונית), מה שמעלה את ההשערה שמדרש בראשית רבה לקח את הסיפור להלן מהתלמוד הירושלמי, בדומה למובאות אחרות בבראשית רבה, אך דווקא סיפור זה לא מצאנו בירושלמי. אבל הוא מצוי בתלמוד הבבלי בגמרא מועד קטן ט ע"א (להלן). אולי הדרשות שלהלן יוכיחו. בין כך ובין כך, למדנו את המושג "ליטול רשות" על מנת להיפרד.

³ יודן הוא יהודה. ר' יהודה בן גרים (במקורות אחרים ר' יודן בר גיוריי) הוא דמות מעניינת וחידתית. כאן הוא נזכר לחיוב כתלמיד של ר' שמעון בר יוחאי, אך בגמרא שבת לג בסיפור שלושה החכמים שדברו על טיבה של מלכות רומא שבעטיו נאלץ רשב"י להסתתר במערה, וגם אח"כ בטיהור טבריה (שם לד) הוא מוזכר לשלילה. גם עצם מתן התואר "בן גרים" שמעיד על מוצאו נשמע מוזר שהרי הלכה פסוקה היא שאין מזכירים לגר את מוצאו ועברו (בבא מציעא נח ע"ב, ראו גם האמורא רב יצחק בר יעקב בר גיורי במספר מקומות בש"ס). על דמותו החידתית של יהודה בן גרים ניתן למצוא מידע ברשת (יש ערך עליו בוויקיפדיה) ואף אנו הקדשנו לה מספר מילים בדף [רבי שמעון בר יוחאי – בין המערה לטבריה](#) בל"ג בעומר.

⁴ האם בדיעבד, משום שהשתהו עוד יום אחד (מסיבה כלשהי) חשבו שמן הראוי לשוב ולהיפרד מרבם, או שלכתחילה השתהו עוד יום כי סברו שכך נכון לעשות – להיפרד פעמיים. כך או כך, תלמידי ר' שמעון בר יוחאי דנים בינם לבין עצמם מה מקור נטילת רשות שנייה זו שמן הסתם הייתה מנהג נאה וידוע, אלא שהם מחפשים לה אסמכתא מהמקרא.

⁵ לתלמידים האחרים וכנראה לא בנוכחות ר' שמעון בר יוחאי. האם זה פרט חשוב?

⁶ מדובר על בני ראובן וגד וחצי שבט מנשה, שבטי עבר הירדן המזרחי, שקיימו את הבטחתם לסייע לאחיהם בכיבוש עבר הירדן המערבי וכעת יהושע נפרד מהם. להבנת המשך הדרשה, מומלץ לעיין ביהושע פרק כב, בפרט בחלקו הראשון פסוקים א-ח.

⁷ למה פעם שנייה שילוח וברכה?

⁸ אלה י"ד שנה של כיבוש וחלוקה שנזכרים במקומות רבים בש"ס. ראו זבחים ק"ח ע"ב, ורק לאחריהם התחייבו במצוות התלויות בארץ. ראו רש"י בברכת גד של משה: "צדקת ה' עשה - שְׁקֵאֲמִינוּ דְבָרֵיהֶם וְשִׁמְרוּ הַבְּטָחָתָם לְעֵבֶר אֶת הַיַּרְדֵּן עַד שֶׁכָּבְשׁוּ וְחָלְקוּ"

⁹ יהושע מלווה את שבטי עבר הירדן המזרחי! כאברהם שליווה את אורחיו? כיעקב שליווה את יוסף (להלן).

¹⁰ שחלק מהאנשים שהצטרפו ליהושע בליווי את שבטי עבר הירדן, נשמטו ופרשו בדרך ועכשיו יהושע יחזור בפמליה מצומצמת.

¹¹ כך בפסוק ח שבא לאחר פסוק ז המתאר את השילוח השני, בהשוואה עם הברכה הקצרה בפסוק ו המתאר את השילוח הראשון. וזו סיבת השילוח השני. לא סתם "שהו שם עוד ימים אחדים" וחזרו להיפרד פעם שנייה מתוך דרך ארץ (כפי שכנראה היה אצל תלמידי ר' שמעון בר יוחאי מהם התחיל כל הסיפור). אלא יצאו אחרי השילוח הראשון, חזרו עם יהושע לשכם על מנת שלא יחזור

והאחר דרש: כבר כתוב: "ביום השמיני שלח את העם ויברכו את המלך" (מלכים א ח טו),¹² מה תלמוד לומר: "וביום עשרים ושלושה לחדש השביעי שלח את העם ויברכו את המלך" (דברי הימים ב ז י)?¹³ אלא נטלו ממנו רשות, והמתינו שם ימים אחרים וחזרו ונטלו ממנו רשות פעם שנייה לכך נאמר: "ביום עשרים ושלושה לחדש שלח את העם".¹⁴

א"ר לוי: כתיב: "כי חנוכת המזבח עשו שבעת ימים והחג שבעת ימים" (דברי הימים ב ז י) - ואין לך שבעה לפני החג שאין בהן שבת ויום הכיפורים, ואותם ז' ימים היו ישראל אוכלים ושומחים ומדליקים נרות. ובסוף חזרו ונצטערו על הדבר, אמרו: תאמר שיש בידינו עוון שחיללנו שבת ולא התענינו ביום הכפורים. וכדי לפייסם שרצה הקב"ה מעשיהם, יצתה בת קול ואמרה להן כולכם מבני העולם הבא. והברכה אחרונה היתה גדולה מן הראשונה, שנאמר: "וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב" (מלכים א ח) ... א"ר לוי: יצאה בת קול ואמרה להם: כולכם מבני העולם הבא.¹⁵

והאחר דרש¹⁶ כבר כתוב: "ותלך מאתו" (מלכים ב ד ה)¹⁷ מה תלמוד לומר: "ותבוא ותגד לאיש האלהים" (שם שם ז)?¹⁸ אלא "ויעמוד השמן" (שם שם ו) - שהוקר (התייקר) השמן ובאת לשאול אם תמכור אם לא תמכור. הברכה האחרונה היתה גדולה מן הראשונה: "ואת ובניך תחיי בנותר" (שם שם ז) - עד שיחיו המתים.¹⁹

כיוון שראה אותם שהם בני אדם של יישוב,²⁰ שלח עמהם זוג אחד של תלמידי חכמים לידע מה הם דורשים בדרך. האחד דרש: "ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם" (שמות יד טו) ... והאחר דרש: כתוב: "והיתה הקשת בענן וראייתה לזכור ברית עולם וכו'" (בראשית ט טז) ... ואחד מהם דרש: כתוב אחד אומר: "וכל חפצים לא ישוו בה" (משלי ח יא) וכתוב אחר אומר: "וכל חפצך לא ישוו בה" (שם ג טו), חפצים - אילו מצוות ומעשים טובים, חפצך - אילו אבנים טובות ומרגליות...²¹

בפמליה מועטה ולפיכך חזרו ונפרדו פעם שנייה ובשל כך זכו לברכה גדולה יותר. ובפשט העניין שם יש שמבקשים להפריד בין פרידת יהושע משבטי ראובן וגד (השילוח הראשון, פסוק ו) ובין פרידתו המיוחדת מחצי שבט המנשה והברכה המיוחדת שזכה לה (השילוח השני, פסוקים ז-ח) וכבר עמדנו על נושא זה בדברינו [תעלומת חצי שבט מנשה](#) בפרשת מטות.

¹² הדרשן השני, תלמיד אחר של ר' שמעון בר יוחאי מתוך השלושה, מוצא מקור אחר לנושא הפרידה והשילוח הכפולים - חנוכת מקדש שלמה.

¹³ "היום השמיני" של חודש תשרי (הוא ירח האיתנים בו נחנך מקדש שלמה) מובן לדרשן כשמיני עצרת וזה חל בכב' בחודש. כך בפסוק בספר מלכים. אבל בפסוק בספר דברי הימים מסופר שהעם שבא לחנוכת המקדש שולח ביום כג בחודש.

¹⁴ יהושע משלח את שבטי עבר הירדן ומלווה אותם בעצמו עד הירדן, שלמה משלח את העם כאשר פשיטא שאינו מלווה כל אחד בחזרה לביתו, אולי שלח מלווים מטעמו לפחות ביציאות הראשיות מהעיר ירושלים ולמרחק מסוים. בין כך ובין כך אנו למדים שהשילוח היינו הליווי של האדם הנפרד, הוא תמונת הראי של הנפטר/הנפרד. המתארח או התלמיד נפרד/נפטר ממארחו או מרבו והלה משלח/מלווה אותו או איתו. זו מצוות ליווי עליה התעכבנו מעט בדברינו [אשל אברהם](#) בפרשת תולדות. ומי עוד ליווה/שילח וקיבל על כך תמורה? פרעה ביציאת מצרים! ראו מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויהי פתיחתא: "ויהי בשלח פרעה, אין שלוח בכל מקום אלא לוי שנאמר: ואברהם הולך עמם לשלחם (בראשית יח טז) וישלחם יצחק (שם כו לא). הפה שאמר: גם את ישראל לא אשלח (שמות ב), הוא הפה שאמר: אנכי אשלח אתכם (שם ח כד). מה שכן נטלו על כך? לא תתעב מצרי (דברים כג ח). לא רק "כי גר היית בארצו" כפסוק בתורה, אלא גם משום ששילח אתכם וליווה אתכם (והגם שאי"כ רף אחריכם). אברהם משלח/מלווה את המלאכים, יצחק את אבימלך ופיכל שר צבאו, ופרעה את בני ישראל. מנפלאות המדרש!

¹⁵ דרשה זו של ר' לוי קצת סוטה מהנושא שלנו ונגררת אחרי תיאור האירוע הגדול של חנוכת מקדש שלמה של בחג הסוכות ושבעה ימים קודם ובו לא קיימו בני ישראל הן את השבת והן את יום הכיפורים, ולא יכולנו לדלג עליה. גם מוטיב הברכה השנייה שבאה בעקבות הפרידה השנייה והיא גדולה מהראשונה, נזכר כאן. אך אולי הפרידה והשילוח שייכים גם כאן ומטרת הדרשה לציין שאלה היו בלב שלם ובשמחה ובלי צער שמא חטאו בחגיגת חנוכת המזבח (וכבר היו דברים מעולם בחנוכת המשכן, נשיא אפרים שהקריב ביום השביעי). אומרים שבכל פרידה יש מעין מיתה, אבל פרידה (אולי גם מיתה) שבאה לאחר עשייה והגשמה יש בה הרגשה של סיפוק ואולי גם התחלה חדשה וזה מה שר' לוי בא להוסיף כאן. וגם כאן - פרידה כפולה.

¹⁶ התלמיד השלישי.

¹⁷ מדובר באשת הנביא שנפטר והשאיר חובות כבדים ובאה וצעקה לאלישע וזה הורה לה להכין כלים לשמן. הפטרת פרשת וירא.

¹⁸ למה חזרה האישה שוב אל אלישע, הרי פשוט שנס השמן שצויה לה היה על מנת שתמכור ותשלם החובות.

¹⁹ בדרשה שלישית זו כבר לא נזכר עניין הפרידה והשילוח אלא בעקיפין דרך דרשה על דוגמא נוספת של ברכה שנייה שהיא גדולה מהראשונה ולפיכך יש סיבה טובה לחזור ולהיפרד שנית.

²⁰ כך הנוסח גם במקבילה בילקוט שמעוני יהושע רמז לא שמן הסתם העתיק מבראשית רבה: "בני אדם של ישוב", בדומה לביטוי השגור עד היום "אדם מן הישוב", היינו אדם ראוי ומוכר ומוישוב בעתו. אבל בנוסח בגמרא מועד קטן להלן "אנשים של צורה".

²¹ ר' שמעון בר יוחאי רואה שתלמידים אלה שלו הם "אנשים של יישוב" ויודעים לדרוש נאה, והוא שולח שני תלמידי חכמים ללוות אותם בדרךם ולדעת מה עוד ידרשו שלושה חכמים אלה. וכי רק עכשיו שנפרדו ממנו גילה ר' שמעון בר יוחאי שהם "אנשים מן היישוב"? האם שמע את דרשותיהם לעיל על הצורך בפרידה שנייה (וממילא גם על מצוות השילוח והליווי)? האם כשנפרדו ממנו הכיר בחסרונם ובמעלתם? כך או כך, הם ממשיכים בדרשותיהם גם בדרך. אחד מהם דורש על מלאך האלהים המלווה את בני ישראל בצאתם ממצרים שתחילה הלך לפני המחנה וכעת עובר לאחור (ראו לעיל על פרעה ששילח את בני ישראל ושינה לאחר שלושה ימים את טעמו ובא לרדוף אחריהם) - כמה סימבולי לסיטואציה שלהם. השני דורש על הקשת בענן שזו סיבת מיקום דרשה זו כולה בבראשית רבה פרשת נח (ראו דברינו [קשת בענן](#) בפרשה זו). והשלישי דורש על חפצים ברי השוואה (וערך) מול חפצים שהם מעבר לכל השוואה (וערך) וסופו שם (בקטע שהשמטנו) בדרשה נאה על מצוות מזוזה. ראו דברינו [מזוזה בהלכה ומזוזה באגדה](#) בפרשת עקב.

מסכת מועד קטן דף ט עמוד א – ברכות ואיחולים כשנפרדים²²

... ודאין מערבין שמחה בשמחה מנלן? דכתיב: "וַיַּעַשׂ שְׁלֹמֹה בָּעֵת הַהִיא אֶת הַחֶגְגַּי וְכָל יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ קֶהָל גָּדוֹל מִלְּבֹא חֶמֶת עַד נַחַל מִצְרַיִם לְפָנַי ה' אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַעַת יָמִים וְשֶׁבַעַת יָמִים אֶרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם" (מלכים א ח סה) ... אמר רבי פרנך אמר רבי יוחנן: אותה שנה לא עשו ישראל את יום הכפורים, והיו דואגים ואומרים: שמא נתחייבו שונאיהן של ישראל כלייה, יצתה בת קול ואמרה להם: כולכם מזומנין לחיי העולם הבא.²³

רבי יונתן בן עסמי ורבי יהודה בן גרים תנו פרשת נדרים בי רבי שמעון בן יוחי, נפרדו ממנו בערב. בבוקר חזרו ונפרדו ממנו. אמר להם: ולא נפטרם (נפרדתם) ממני בערב?²⁴ אמרו ליה: למדתנו רבינו, תלמיד שנפטר מרבו ולן באותה העיר - צריך ליפטר ממנו פעם אחרת, שנאמר: "ביום השמיני שלח את העם ויברכו את המלך וכו' ...²⁵ אלא מכאן לתלמיד הנפטר מרבו ולן באותה העיר - צריך ליפטר ממנו פעם אחרת. אמר²⁶ לו לבנו: בני אדם הללו אנשים של צורה הם,²⁷ לך אליהם שיברכו אותך ...²⁸

אמרו לו:²⁹ מה רצונך כאן? אמר להם: שאמר לי אבא: לך אליהם שיברכוך. - אמרו לו: יהי רצון שתזרע ולא תקצור, שתכניס ולא תוציא, תוציא ולא תכניס, ליחרוב ביתך ויתיישב מלונך (אושפיזך), יתבלבל שולחנך, ולא תראה שנה חדשה. כאשר בא אל אביו, אמר לו: די שלברך לא ברכו אותי אלא אף ציערו אותי. אמר לו (אביו): מה אמרו לך? אמר לו: כך וכך אמרו לי. אמר לו: אלה כולן ברכות הן.³⁰ תזרע ולא תקצור - תוליד בנים ולא ימותו. תכניס ולא תוציא - תכניס כלות לבניך ולא ימותו בניך.³¹ תוציא ולא תכניס - תוליד בנות ולא ימותו בעליהן ויחזרו הבנות אליך. שייחרב ביתך ויתיישב מלונך - עולם זה הוא בית המלון שלך, והעולם הבא הוא ביתך.³² שיתבלבל שולחנך - בבנים ובנות מרובים.³³ ולא תראה שנה חדשה - שלא תמות אשתך ולא תישא אשה אחרת.³⁴

²² לדרשה בבראשית רבה הנ"ל יש מקבילה במסכת מועד קטן עליה נתעכב מעט. ראו מקבילה גם במדרש תנחומא בראשית סימן יג: "מעשה בתלמיד אחד מתלמידי רבי עקיבא וכו'", בפסיקתא דרב כהנא פסקא יא - ויהי בשלח מאד בקצרה, ומן הסתם יש מקבילות נוספות.

²³ הדרשה כאן מתחילה בסיפור מקדש שלמה משום שהנושא שם הוא ההלכה שאין נושאים נשים במועד ואחת הסיבות לכך היא שאין מערבין שמחה בשמחה. ראו אגב שם הדרשה מדוע חנוכת המקדש דחתה שבת ויום הכיפורים, מחנוכת המשכן: "אמרו: קל וחומר; ומה משכן שאין קדושתו עולם, וקרבת יחיד - דוחה שבת דאיסור סקילה (קרבת נשיא אפרים כפי שכבר הערנו), מקדש, דקדושתו עולם, וקרבת צבור, ויום הכפורים דענוש כרת - לא כל שכן?". ביחסי שבת והמקדש/משכן יש מספר היבטים: בניית המשכן והמקדש אינה דוחה שבת (זה המקור ל"ל"ט מלאכות שהיו במשכן, ספרא קדושים פרשה ג פרק ז אות ז), חנוכת המשכן והמקדש דחו שבת, קרבנות ציבור תמידים ומוספים דחו שבת, קדושת המקדש לאחר חורבנו נלמדת מקדושת השבת. זה הראשון והאחרון נלמדים בדרשות שונות על הפסוק: "את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו" (דברינו בפרשת קדושים).

²⁴ כדרכנו אנחנו מתרגמים את הגמרא לעברית בסיוע פירוש שטיינזלץ, אך שגיאות מי יבין כולן באחריותנו. מומלץ לעיין במקור.
²⁵ דרשה דומה לזו שכבר ראינו לעיל על מקדש שלמה והפעם נראה בברור שדרשו לפני ר' שמעון ואולי לפיכך יש שם רק דרשה אחת. כיוון שאחד דרש לפני רבו, האחרים הסכימו ולא ראו צורך להוסיף דרשות משלהם. גם זו אולי דרך ארץ.
²⁶ ר' שמעון בר יוחאי.

²⁷ נראה שזה הביטוי השכיח יותר: "אנשים של צורה", היינו בעלי מידות נכונות (בהשאלה ממידות פיסיות ממש, ראו הביטוי "בעלי פסיפס" ככינוי לאנשים הראויים להיות שופטים (מדרש תנאים לדברים פרק א פסוק יג מובא בדברינו אנשים חכמים נבונים וידועים בפרשת דברים). ראו בגמרא תענית טז ע"א: "הזקן שבהן אומר לפניך דברי כיבושין. תנו רבנן: אם יש זקן - אומר זקן, ואם לאו - אומר חכם, ואם לאו - אומר אדם של צורה". ובצניעות בבית המרחץ בתלמוד ירושלמי שביעית פרק ח הלכה ח: "ואם היה אדם של צורה, הרי זה לא ירחוץ". ומדרש תנאים לדברים (הופמן) דברים יד כב פרשת ראה: "חזקיה בן אטיטס העלה בכורות מבבל ולא קיבלו ממנו אף על פי שהיה אדם של צורה שלא יקבע הדבר חובה". עוד באיכה רבה פרשה ב בסיפור הקשה של הרג הסנהדרין ע"י נבוכדנצר: "מיד בא וישב בדפני של אנטוכיא ויצאו סנהדרי גדולה לקראתו כיון שראה אותם שהם כולם בני אדם של צורה גזר והוציאו להם קתדראות והושיבו, אמר להם דרשו לי את התורה וכו'". ושוב יש לתמוה כיצד רק כאן הבחין ר' שמעון בר יוחאי במעלתם של תלמידיו, והתשובה היא שהאופן בו נפרדו ממנו היא שזכתה אותם בתואר "אנשים של צורה".

²⁸ והוא אכן הולך ומלווה אותם ושומע דרשות שלהם בדרך. דלגנו על דרשות אלה.
²⁹ התלמידים לבנו של ר' שמעון בר יוחאי שנלווה אליהם.

³⁰ שאמרו לך בלשון חכמה (וחידה).
³¹ שבשל כך ייצאו הכלות ממך.

³² להסבר קטע זה, ראו פירוש רש"י ושטיינזלץ: שתזכה להאריך ימים במלונך כאן בעולם הזה ויחרב היינו ידחה ביתך הקבוע בעולם הבא. ומנגד, פירוש אגדות מהרש"א שלצד שתאריך חיים במלונך בעולם הזה, תזכה לחיי נצח בעולם הבא וגם לקום לתחיית המתים.

³³ שעושים הרבה רעש ובלבול בשולחן.

³⁴ עיקר התוספת של מקבילה זו בהשוואה עם המקור בבראשית רבה היא הברכה. לצד הפרידה הכפולה, השילוח הוא הליווי, הברכה של המשלח, הרי לנו גם ברכה של הנפרד למי שמלווה אותו. ר' שמעון שולח את בנו שילווה את הנפרדים ממנו ויזכה לברכה מהם. ראו בהמשך הגמרא שם סיפור דומה על רבי שמעון בן חלפתא שנפטר מרב ואמר לו אביו שילך אליו שיברך אותו. והוא מברך אותו: יהי רצון שלא תבייש ולא תתבייש. הבן חזר לאביו ששואל אותו: מה אמר לך? והבן שלא הבין את הברכה אומר: מילין בעלמא הוא אמר לי. והאבא מסביר לו את טיב הברכה: ברכך בברכה שברך הקב"ה את ישראל שהוא פסוק ביואל פרק ב פסוק כו: "וְאֶכְלְתֶם אֶכּוֹל וְשִׁבְעוּ וְהִלַּלְתֶם אֶת שֵׁם ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּכֶם לְהַפְלִיא וְלֹא יִבְשׁוּ עַמֵּי לְעוֹלָם".

מסכת יומא דף נג עמוד א – מצדדים והולכים לאחור

"יצא ובא לו דרך כניסתו".³⁵ מנא הני מילי? - אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: אמר קרא: "ויבוא שלמה לבמה אשר בגבעון ירושלים" (דברי הימים ב א ג),³⁶ וכי מה ענין גבעון אצל ירושלים? אלא מקיש יציאתו מגבעון לירושלים לביאתו מירושלים לגבעון. מה ביאתו מירושלים לגבעון - פניו כלפי במה כדרך ביאתו, אף יציאתו מגבעון לירושלים - פניו כלפי במה כדרך ביאתו.³⁷ וכן כהנים בעבודתן, ולוים בדוכן, וישראל במעמדן, כשהן נפטרים - לא היו מחזירין פניהן והולכין, אלא מצדדין פניהן והולכין. וכן תלמיד הנפטר מרבו לא יחזיר פניו וילך, אלא מצדד פניו והולך.³⁸

כי הא דרבי אלעזר, כאשר היה נפטר מרבי יוחנן,³⁹ כאשר היה רבי יוחנן רוצה ללכת, היה מתכופף ועומד רבי אלעזר במקומו עד שהיה מתכסה רבי יוחנן ממנו. וכד הוה בעי רבי אלעזר לסגויי, הוה קא אזיל לאחוריה עד דמכסי מיניה דרבי יוחנן.⁴⁰ רבא כד הוה מיפטר מיניה דרב יוסף, הוה אזיל לאחוריה עד דמנגפן כרעיה ומתווסן אסקופתא דבי רב יוסף דמא.⁴¹

אמרו ליה לרב יוסף: הכי עביד רבא. אמר ליה: ?הא רענא דתרום רישך אפולה פרקא.⁴²
 אמר רבי אלכסנדרי אמר רבי יהושע בן לוי: המתפלל צריך שיפסיע שלוש פסיעות לאחוריו, ואחר כך יתן שלום. אמר ליה רב מרדכי: כיון שפסע שלוש פסיעות לאחוריו - התם איבעיא ליה למיקם, משל לתלמיד הנפטר מרבו...⁴³ ומשום שמעיה אמרו שנותן שלום לימין ואחר כך לשמאל, שנאמר: "מימינו אש דת למו" ואומר: "יפול מצדך אלף ורובה מימינך".⁴⁴

³⁵ מסכת יומא פרק ה משנה א דנה בהנהגת הכהן הגדול בכניסתו ויציאתו מקודש הקדשים: "הגיע לארון נותן את המחתה בין שני הבדים צבר אתה הקטורת על גבי גחלים ונתמלא כל הבית כולו עשן. יצא ובא לו בדרך בית כניסתו ומתפלל תפילה קצרה בבית החיצון ולא היה מאריך בתפילתו שלא להבעית את ישראל". על כך שואלת הגמרא: מנין לנו מנהג זה?

³⁶ ראו כמה פסוקים קודם שם את הליכתו של שלמה אל הבמה שהייתה אז בגבעון שם שכן המשכן שנותן אחרי חורבן משכן שילה, ככתוב: "וילכו שלמה וכל הקהל עמו לבמה אשר בגבעון פי שם היה אהל מועד האלהים אשר עשה משה עבד ה' במדבר". הפסוק לעיל מתאר את חזרתו של שלמה מהבמה שהייתה אז בגבעון, אך יש קושי בהבנת הפסוק, בעיקר מחיבור המילים: "לבמה אשר בגבעון וירושלים".

³⁷ לפרשני המקרא: רד"ק, מצודות ומלבי"ם יש דרכים להסביר את הקושי שבפסוק (ראו שם במקור), אך הדרשן מנצל קושי זה לעיון דרשתו שהלך שלמה אחורנית ופניו אל הבמה בגבעון ומכאן המקור גם לדרך יציאתו אחורנית של הכהן הגדול מקודש הקדשים. אגב, חשוב להדגיש שבאותה העת היו הבמה/משכן שבגבעון בלי ארון הברית ששכן כבר בעיר דוד לשם הועלה ע"י דוד מבית עובד אדום הגתי (שמואל ב פרק ו) ובנה לו אוהל מיוחד. ואם כך, שלמה פונה אל הבמה/משכן בגבעון אבל מפנה את גבו אל הארון הברית!

³⁸ היינו גם מסתובבים ומפנים גב לקודש (וגם לא הולכים אחורה כפי שעשה שלמה ולהלן רבא). אלא פונים 90 מעלות והולכים לצדדים ומפנים פניהם אל הקודש). ראו יומא לו ע"א בעקבות המלאכים שבאו לאברהם: "תניא: שלשה שהיו מהלכין בדרך, הרב באמצע, גדול בימינו, וקטן משמאלו. וכן מצינו בשלשה מלאכי השרת שבאו אצל אברהם: מיכאל באמצע, גבריאל בימינו, ורפאל בשמאלו. תרגומא רב שמואל בר פפא קמיה דרב אדא: כדי שיתכסה בו רבו. והתניא: המהלך כנגד רבו - הרי זה בור, אחורי רבו - הרי זה מסי הרוח! - דמצדד אצדודי". ובמקדש במנורה שבהיכל, גמרא מגילה כא ע"ב: "אמצעי שקרא ארבעה משובח - דתניא: אל מול פני המנורה יאירו, מלמד שמצדד פניהם כלפי נר מערבי, ונר מערבי כלפי שכינה". ובקודש הקדשים בכרובים, גמרא בבא בתרא צט ע"א: "אונקלוס הגר אמר: כרובים מעשה צעצועים הן, ומצודדים פניהם כתלמיד הנפטר מרבו". ומהכרובים חזרה אל בני האדם, ראו בראשית רבה ח יא שיכולת הראייה לצדדים גם כאשר מביטים נכחה, היא מתכוננת האדם שמייחדת אותו מהבהמה שרואה רק מה שלפניה, ומדמה את ראייתו לראיית המלאכים.

³⁹ שני מקרים לפנינו.
⁴⁰ וכאשר היה רוצה ר' אלעזר ללכת, היה הולך לאחוריו עד שהיה מתכסה ממנו ר' יוחנן ר' אלעזר היה תלמיד-חבר של ר' יוחנן (בר נפחא, בן הפלוגתא של ריש לקיש, דור ראשון לאמוראי ארץ ישראל).

⁴¹ מסביר שטיינזלץ: "כאשר רבא היה נפטר מרב יוסף, היה הולך לאחוריו (ולא היה שם ליבו למכשולים שבדרך) עד שהיו רגליו נפצעות והיו מתמלאים מפתניו של ביתו של רב יוסף מדם מפצעיו של רבא". מן הסתם יש כאן הגזמה מסוימת וגם ראינו לעיל שאדם יכול לצדד וללכת. אבל נראה שהחידוש העיקרי כאן הוא שרב יוסף היה עיוור ובכל זאת נהג רבא לפניו בכבוד גדול. בהיפוך הציווי "לפני עיוור לא תיתן מכשול", כאן על דרך החיוב: "כבד עיוור גם כשאינו רואה אם אתה מכבדו אם לא".

⁴² כאשר ספרו לרב יוסף כיצד נהג רבא בכבוד כלפיו (שהרי הוא לא ראה כל זאת), בך אותו בברכה: "יהא רענא דתרום רישך אפולה פרקא". תרגום: יהי רצון שירום ראשך על כל העיר.

⁴³ עד כמה זמן צריך לשהות במקומו בסיום תפילת עמידה? ההשוואה עם תלמיד הנפטר מרבו היא נאה, אבל שם יש מידה: "עד שיתכסה ממנו", או בשל הרב שהולך ונפרד מתלמידו, או בשל התלמיד שהולך לאחור עד שכבר אינו רואה את רבו. מה המידה בסיום התפילה? ראו בן איש חי פרשת בשלח סעיף כד: "לא יחזור למקום עמידתו תכף אחר שפסע אלא ימתין שעור מהלך ד' אמות לעמוד במקום שכלו פסיעותיו, ומשכיל על כל דבר ימצא טוב".

⁴⁴ מהליכת שלמה לגבעון וחזרתו לירושלים, דרך כניסת הכהן הגדול ויציאתו לקודש הקדשים, הגענו אל האופן בו יש לסיים את תפילת עמידה, כאדם שנפרד כביכול מהקב"ה אליו התפלל. ראו בגמרא שם שרבא ראה את אביי "נותן שלום" תחילה לצד ימין שלו (של אביי) ואח"כ לצד שמאל ומתקן אותו שהכוונה לימינו של הקב"ה, היינו שיש לקוד לשלום תחילה לצד שמאל של המתפלל שהוא כנגד צד ימין של השכינה. ראו להלכה ברמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ה הלכה יא: "ולמה נותן שלום לשמאלו תחילה? מפני ששמאלו הוא ימין שכנגד פניו, כלומר, כשהוא עומד לפני המלך נותן שלום לימין המלך ואחר כך לשמאל המלך. וקבעו שיפטר מן התפילה כמו שנפטרין מלפני המלך". ראו בדברינו **מצוות מזוזה באגדה** בפרשת עקב, שכאשר אדם נכנס לביתו המזוזה בצד ימין על מנת שיתקיים הפסוק בשיר השירים "שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני". ובמקדש לעומת זאת, הנכנס ופניו מערבה אל קודש הקדשים, מוצא את המנורה בצד שמאל, היינו בימין השכינה.

אמר רב חייא בריה דרב הונא: חזינא להו לאביי ורבא דפסעי להו שלוש פסיעות בכריעה אחת.⁴⁵

מדרש הגדול שמות כח לג פרשת תצוה – כיצד נכנסים

ונמצאו כל שוליו משני צדדיו פעמון ורמון פעמון ורמון ... על שולי המעיל סביב.⁴⁶ סביב בגימטריא שבעים וארבעה הוו ... וכל כך למה? לפי שאמרו: הנכנס לבית פתאום שְׁנוי הוא לפני המקום ואינו מדרך ארץ. ור' יוחנן אמר: ואפילו לביתו לא יכנס פתאום. וכהן גדול הוא מתירא על נפשו שמא ישרף, עשה לו הקב"ה תקנה שישמע קול הפעמונים והרמונים, שנאמר: "ונשמע קולו" - בכניסתו וביציאתו.⁴⁷

מסכת יומא דף עא עמוד א – ברכת מחיה החיים

אתי משלח, מצאו בשוק לכהן גדול, אומר לו: אישי כהן גדול! עשינו שליחותך. מצאו בביתו, אומר לו: מחיה חיים, עשינו שליחותך. אמר רבה: כי מיפטרי רבנן מהדדי בפומבדיתא אמרי הכי: מחיה חיים יתן לך חיים ארוכים וטובים ומתוקנין. אתהלך לפני ה' בארצות החיים - אמר רב יהודה: זה מקום שווקים.⁴⁸

מסכת ברכות דף סד עמוד א – לך לשלום

ואמר רבי אבין הלוי: הנפטר מחברו אל יאמר לו: לך בשלום, אלא: לך לשלום. שהרי יתרו שאמר לו למשה: לך לשלום - עלה והצלית, דוד שאמר לו לאבשלום: לך בשלום - הלך ונתלה. ואמר רבי אבין הלוי: הנפטר מן המת אל יאמר לו לך לשלום אלא לך בשלום, שנאמר: "ואתה תבוא אל אבתיך בשלום" (בראשית טו טו).⁴⁹

בראשית רבה מז ו פרשת לך לך – אברהם נפרד מהקב"ה או שמה הפך

"וַיִּכַּל לְדַבֵּר אֹתוֹ וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם" (בראשית יז כב). שְׁנוי: "הנפטר מחבירו בין גדול בין קטן צריך ליטול ממנו רשות".⁵⁰ ממי את למד? מאברהם. פעם אחת היה אברהם מדבר עם הקב"ה, באו מלאכי השרת לדבר עמו. אמר להם: נִפְטָר מן השכינה, שהיא גדולה מכם, תחילה, ואח"כ אני מדבר עמכם. כיון שדבר עם

⁴⁵ שיישאר במצב כריעה במהלך שלוש הפסיעות. ראו להלכה רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ה הלכה י: "וכשגומר התפילה כורע ופוסע שלש פסיעות לאחוריו, וכשהוא כורע נותן שלום משמאל עצמו ואחר כך מימין עצמו ואח"כ מגביה ראשו מן הכריעה".

⁴⁶ ראו את הפסוק במקור, שמות כח לד פרשת תצוה: "פְּעֻמֹן זָהָב וְרִמּוֹן פְּעֻמֹן זָהָב וְרִמּוֹן עַל שׁוּלֵי הַמְּעִיל סָבִיב".

⁴⁷ מכהן גדול לומדים שיש גם הלכות 'כיצד נכנסים' ולא רק 'כיצד נפטרים'. הסמך הדרשני הוא הפסוק בפרשת תצוה, שמות כח לה: "וְהָיָה עַל אֹהֶרֶן לְשֵׁרֵת וְנִשְׁמַע קוֹלוֹ בְּבָאוֹ אֶל הַקֹּדֶשׁ לִפְנֵי ה' וּבְצִאתוֹ וְלֹא מוֹת". מי צריך לשמוע את קולו (את קול פעמוני מעילו ורימוניו) של הכהן הגדול? מפרש רשב"ם: "שפעמוני זהב נוקשין ומכין זה לזה ... ולפי ציוה הקב"ה: וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבואו לכפר בקדש עד צאתו, לכך ציוה הקב"ה: ונשמע קולו בבואו ויתרחקו השומעים משם". (השומעים בקודש יכולים להיות רק הכהנים). אבל המדרש לוקח את "ונשמע קולו" להלכות דרך ארץ. ראו גם ויקרא רבה כא ח פרשת אחרי מות: "רבי שמעון בן יוחאי: ד' דברים הקב"ה שונאן ואני איני אוהבם: האוחז באמה ומשתיין והמשמש מטתו ערום והאומר דברים שבינו לבין אשתו בפרהסיא והנכנס לביתו פתאום, ואין צריך לומר לתוך ביתו של חבירו. רב אמר: אל תכנס לעיר פתאום ואל תכנס לבית פתאום ... ר' יוחנן כשהיה עולה לשאול שלמו של רבי חנינא היה מבעבע. והלא דברים קל וחומר: הנכנס לבית חבירו בשר ודם צריך לבעבע, כהן גדול שנכנס לבית קדש הקדשים - על אחת כמה וכמה. על שום: ונשמע קולו בבואו אל הקודש לפני ה' ". ויש רק להעיר שבכניסה לקדש הקדשים היה הכהן הגדול נכנס בבגדי לבן בלבד.

⁴⁸ אנחנו עדיין עם הכהן הגדול. לברכה מיוחדת זו "מחיה חיים" הקדשנו דף מיוחד בדפים המיוחדים וכאן נביא רק הנחוץ לעניינינו. ברכה זו, שלא זכתה למיקום הראוי לה בתפילותינו ובשגרת לשוננו (השווה עם ברכת "מחיה המתים"), מלווה בקטע קצר זה שלושה אירועים. הראשון, המפגש של משלח השעיר לעזאזל עם הכהן הגדול במוצאי יום כיפור, לאחר שכל אחד מהם ביצע את פעולת הכפרה ביחידות ועם עצמו בלבד - זה בקודש הקדשים וזה בשממות המדבר - זה כפרת המקדש והכהנים וזה כפרת העם. האירוע השני, בפי תלמידי החכמים הנפרדים זה מזה ואולי גם מלווים זה את זה כברת דרך. והשלישי, בחיבור בית המדרש עם החיים הארציים שהשוק מסמל אותם כמקום בו בני אדם נפגשים ונפרדים כל העת - המקום אליו הולכים תלמידי החכמים למצוא את פרנסתם ומחיייתם על מנת שיוכלו לשוב למחרת אל בית המדרש וללמוד תורה לשמה (פירוש המאירי בגמרא יומא שם).

⁴⁹ בדיקה בתנ"ך מעלה שההגדרה זו היא נכונה ברוב המקרים (למעט אולי כמה יוצאי דופן כגון דברי מפיבושת לדוד בשמואל ב יט לא ודברי גדעון לאנשי פנואל בשופטים ח ט). ראו איחולי הליכות לשלום חיובית נוספות, כגון דברי יוסף לאחיו: "וְאִתְּם עָלוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם" (בראשית מד יז), דברי עלי לחנה: "לְכִי לְשָׁלוֹם וְאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יִתְּנֵן אֶת שְׁלֹתְךָ וְכוּ'" (שמואל א א יז), או דברי יונתן לדוד: "לָךְ לְשָׁלוֹם" (שמואל א כ פסוק מב). ראו גם בגמרא קידושין לא ע"ב כיצד נפרד רב אסי מרבי יוחנן כאשר זה ביקש לצאת לקראת אמו לחוץ לארץ: "אתא לקמיה דרבי יוחנן, אמר ליה: מהו לצאת מארץ לחוצה לארץ? א"ל: אסור. לקראת אמא, מהו? א"ל: איני יודע". אך רב אסי שחזקה עליו מצוות כיבוד אם חוזר ובה לפני ר' יוחנן וזה האחרון מבין את נפשו ואומר לו: "אסי, נתרצית לצאת? המקום יחידך לשלום". ועדיין רב אסי לא נרגע וסבור שר' יוחנן אמר זאת כבעס או בתוכחה והוא הולך להתיעץ עם רבי אלעזר שמרגיע אותו ואומר לו שאם ר' יוחנן ברכו בברכה שיחזור לשלום, משמע שאיננו כועס עליו. ראו דברינו [כבוד אב ואם ועלייה לארץ ישראל](#) בפרשת לך לך. אברהם יצא לחון לשכנע את תרח להצטרף אליו לארץ כנען, קל וחומר כאן שר' אסי יוצא לקראת אמו כשהיא כבר בדרכה לארץ.

⁵⁰ "שנוי" היינו שכבר נשנה הדבר במקום אחר (וכמקור תנאי). היכן? אולי בתלמודים הירושלמי והבבלי מהם שאב בראשית רבה פרשת נח לעיל את הסיפור על תלמידי רבי שמעון בר יוחאי (ראו הערה 2 לעיל). ראו גם מסכת דרך ארץ פרקי בן עזאי פרק ב הלכה ג: "ההולך אחר רבו אינו רשאי ליפטר מאחריו עד שיטול ממנו רשות", אך ראשית, מקור אחרון הוא מתקופת הגאונים; ושנית, החידוש ב"שנוי" זה הוא שגם הגדול צריך להיפרד (להיפטר) מהקטן.

הקב"ה כל צרכו,⁵¹ אמר לפניו: ריבון העולמים, צריך אני לְדַבֵּר.⁵² א"ל: אֶפְטָר לשלום.⁵³ זהו שכתוב: "וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אֲבָרָהָם".⁵⁴

מסכת חגיגה דף ה עמוד ב – קבלת פני חכם עיוור

רבי ורבי חייא היו מהלכים בדרך.⁵⁵ כאשר הגיעו לעיר אחת, אמרו: האם יש תלמיד חכם כאן שנלך ונקביל את פניו. אמרו (להם בני העיר): יש כאן תלמיד חכם ומאור עינים הוא.⁵⁶ אמר לו רבי חייא לרבי: שב אתה ואל תזלזל בנשיאותך, אלך אני ואקביל פניו. החזיקו (רבי לר' חייא) בכוח והלך איתו. כאשר נפרדו (שני החכמים מאותו תלמיד חכם עיוור), אמר להם: אתם הקבלתם פנים הנראים ואינן רואים - תזכו להקביל פנים הרואים ואינן נראים. [אמר לו: אילו עכשיו (הייתי שומע לך) היית מונע אותי מברכה זו].⁵⁷ אמרו לו: מהיכן שמעת ברכה זו? – מפרקו (דרשתו) של רבי יעקב שמעת. שרבי יעקב איש כפר חיטייא היה מקבל את פני רבו בכל יום, וכאשר הזדקן⁵⁸ אמר לו רבו: אל יצטער אדוני, שאיננו יכול. אמר לו: האם קטן מה שכתוב בהם ברבנן: "ויחי עוד לנצח לא יראה השחת כי יראה חכמים ימותו" (תהלים מט יא). ומה הרואה חכמים במיתנתן יחיה, בחייהן - על אחת כמה וכמה!

מסכת ברכות דף יז עמוד א – ברכות בפרידה מבית המדרש

כי הוּו מפטרי רבנן מבי רבי אמר, ואמרי לה מבי רבי חנינא, אמרי ליה הכי: עולמך תראה בחייך, ואחריתך לחיי העולם הבא, ותקוּתך לדור דורים. לבך יהגה תבונה, פיך ידבר חכמות ולשונך ירחיש רננות, עפעפיך יישירו נגדך, עיניך יאירו במאור תורה ופניך יזהירו כזוהר הרקיע, שפתותיך יביעו דעת וכליותיך תעלוזנה מישרים, ופעמך ירוצו לשמוע דברי עתיק יומין.⁵⁹

מסכת ברכות דף לא עמוד א – פרידה בדבר הלכה

...⁶⁰ וכן לא יפטר אדם מחברו לא מתוך שיחה, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים - אלא מתוך דבר הלכה, שכן מצינו בנביאים הראשונים שסיימו דבריהם בדברי שבח ותנחומים. וכן תנא מרי בר בריה דרב הונא בריה דרבי ירמיה בר אבא: אל יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה, שמתוך כך זוכרהו. כי הא דרב כהנא אלויה לרב שימי בר אשי מפום נהרא עד בי צניתא דבבל; כי מטא להתם, אמר ליה: מר, ודאי

⁵¹ היינו כל צרכי מצוות המילה שהיא הנושא של בראשית פרק יז עליו דן המדרש. אך דא עקא, מי החליט שהדיבור כבר מוצָה והוא "כל צרכו", אברהם? הוא שאומר לקב"ה: כבר דברנו כל צרכנו?!

⁵² "לדבר" בלשון סתמית אומר אברהם בלי לפרט מהו אותו "דבר". ראו פירוש העמק דבר, בראשית יז כב: "ביקש ממנו שיכלה לדבר אתו משום שהוא צריך למול ואי אפשר לעסוק בזה כל זמן שהשכינה עמו", אבל מנוסח הסיפור במדרש ברור מהו "הדבר" – המלאכים "שבאו לדבר עמו", אלא שאברהם כאילו מתחמק מלומר לקב"ה מהו "דבר" זה (ראו רש"י שהכל היה בכבוד השכינה) והרי זה מעצים מאד את העניין כולו.

⁵³ בנוסחים אחרים (וילנא): "היפטר בשלום", אבל נוסח תיאודור-אלבק שהבאנו לעיל נראה עיקר ומשקף את הרעיון המרכזי של המדרש כפי שנראה עוד להלן. ראו גם שכל טוב (בובר) בראשית יז כב: "ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם ... מכאן שנפטר מחבירו צריך ליטול ממנו רשות. ואפילו גדול מקטן, שהרי כשנפטר דבר הקדוש מאברהם אמר אפטר ממך לשלום".

⁵⁴ שילוב מלאכי השרת כאן נובע, כך נראה, מסמיכות סוף פרשת לך לך בציווי על המילה ותחילת פרשת וירא "והנה שלושה אנשים נצבים עלי", הם המלאכים שאברהם כבר רואה ומבקש להיפרד מהקב"ה על מנת לקבל את פניהם (בדילוג על קיום מצוות המילה עצמה ולא כמדרשים שבו לבקר את אברהם אחרי המילה). אם אכן כך, יש במדרש זה השלמה מעניינת עם המדרשים על המלאכים בתחילת פרשת וירא. כאן (בסוף פרשת לך לך) אברהם מבקש להיפרד מהקב"ה על מנת להתפנות לדבר עם מלאכי השרת, ואילו שם (בפרשת וירא) מבקש אברהם מהשכינה להתנתן עד שיקבל תחילה את האורחים (מדרש אגדה בובר, בראשית רבתי, רש"י בתחילת פרשת וירא). כאן מלמד אותנו המדרש את הכלל: הנפטר מחבירו בין גדול בין קטן צריך ליטול ממנו רשות, ואילו משם לומדים את הכלל שקטן יכול לומר לגדול המתן עד שאבא אצלך (שבת קכז ע"א) וכן את האמירה: "גדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני השכינה". כאן, מדובר במלאכי השרת, ואילו שם אברהם היה סבור שהאנשים שבאו אליו היו ערביים עובדי עבודה זרה (רש"י בראשית יח ד).

⁵⁵ תרגום הגמרא להלן לעברית נעשה עפ"י פירוש שטיינזלץ, אך שגיאות מי יבין הן כולן באחריותנו. חשוב לעיין במקור.

⁵⁶ היינו עיוור בלשון סגי נהור.

⁵⁷ אלה דברי רבי לר' חייא ששמנו במאמר מוסגר. המשפט הבא חוזר לסיפור.

⁵⁸ והתקשה לקבל פני רבו כל יום.

⁵⁹ עוד שם בהמשך הגמרא פרידה בסגנון אחר: "כי הוּו מפטרי רבנן מבי רב חסדא ואמרי לה מבי רבי שמואל בר נחמני, אמרו ליה הכי: אלופינו מסובלים וגו'. אלופינו מסובלים - רב ושמואל, ואמרי לה רבי יוחנן ורבי אלעזר, חד אמר: אלופינו בתורה, ומסובלים במצות. וחד אמר: אלופינו בתורה ובמצות, ומסובלים ביסורים".

⁶⁰ ראו התחלת העניין שם בבירייתא: "תנו רבנן: אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך שמחה של מצוה". ומשם, מתפילה, עובר הדרשן לפרידה מחבר. השוואת הפרידה מחבר לקבלת פני השכינה בעמידה לתפילה, אומרת דרשני. ונשאיר לשואבי המים לדרוש ולהרחיב בנושא.

דאמרי אינשי: הני צניתא דבבל איתנהו מאדם הראשון ועד השתא? אמר ליה: אדכרתן מילתא דרבי יוסי ברבי חנינא.⁶¹

בראשית רבה סז פרשת חיי שרה – עשה הפטרה

”ויואמר בוא ברוך ה' ... ר' יעקב בן ר' יוחי בשם ר' יוחנן מבית גוברין עשאה הפטרה: ומה אם אליעזר עיי ששרת את הצדיק באמונה יצא מכלל ארור לכלל ברוך, ישראל שעושיין חסד עם גדוליהם ועם קטניהם בידיהם ורגליהם, על אחת כמה וכמה.⁶²”

מסכת תענית דף ה עמוד ב – ברכת האילן ופירותיו

כי הוּוּ מיפטרי מהדדי⁶³ אמר ליה: ליברכן מר! - אמר ליה: אמשול לך משל, למה הדבר דומה - לאדם שהיה הולך במדבר והיה רעב ועיף וצמא, ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצלו נאה, ואמת המים עוברת תחתיו. אכל מפירותיו, ושתה ממימיו, וישב בצילו. וכשביקש לילך, אמר: אילן אילן, במה אברכך? אם אומר לך שיהו פירותיך מתוקין - הרי פירותיך מתוקין, שיהא צילך נאה - הרי צילך נאה, שתהא אמת המים עוברת תחתך - הרי אמת המים עוברת תחתך. אלא: יהי רצון שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו כמותך. אף אתה, במה אברכך? אם בתורה - הרי תורה, אם בעושר - הרי עושר, אם בבנים - הרי בנים. אלא: יהי רצון שיהיו צאצאי מעיך כמותך.⁶⁴

מסכת כתובות דף קו עמוד א – כמה נשאים אחרי שנפרדו

בשני דרב יוסף הוה ריתחא, אמרי ליה רבן רב יוסף: ליבעי מר רחמי, אמר להו: השתא ומה אלישע, דכי הוּוּ רבנן מיפטרי מקמיה הוּוּ פיישי תרי אלפן ומאתן רבנן, בעידן ריתחא לא הוה בעי רחמי, אנא איבעי רחמי?⁶⁵ ... כי הוּוּ מיפטרי רבנן מבי רב - הוּוּ פיישי אלפא ומאתן רבנן, מבי רב הונא - הוּוּ פיישי תמני מאה רבנן. רב הונא הוה דריש בתליסר אמוראי. כי הוּוּ קיימי רבנן ממתיתבתא דרב הונא ונפצי גלימיהו, הוה סליק אבקא וכסי ליה ליומא, ואמרי במערבא: קמו ליה ממתיתבתא דרב הונא בבלאה.⁶⁶ כי מיפטרי רבנן מבי רבה ורב יוסף - הוּוּ פיישי ארבע מאה רבנן, וקרו לנפשייהו יתמי. כי הוּוּ מיפטרי רבנן מבי אביי, ואמרי לה מבי רב פפא, ואמרי לה מבי רב אשי - הוּוּ פיישי מאתן רבנן וקרו נפשייהו יתמי דיתמי.⁶⁷

⁶¹ כך גם בגמרא עירובין דף סד עמוד א: "כי הא דרבי אבא בר שומני ורב מנשיא בר ירמיה מגיפתי, הוּוּ קא מפטרי מהדדי אמעברא דנהר יופטי. אמרו: כל חד מינן לימא מילתא דלא שמיע לחבריה. דאמר מרי בר רב הונא: לא יפטר אדם מחברו אלא מתוך דבר הלכה, שמתוך כך זוכרו. פתח חד ואמר: היכי דמי שתוי והיכי דמי שיכור? שתוי - כל שיכול לדבר לפני המלך, שיכור - כל שאינו יכול לדבר לפני המלך. פתח אידך ואמר: המחזיק בנכסי הגר מה יעשה ויתקימו בידו - יקח בהן ספר תורה וכו'". ראו שם עוד דברי הלכה בפרידת חכמים זה מזה וצריך עיון אם בחרו בדבר הלכה מסוים ומיוחד, או אותו דבר שהיה בפיהם באותו רגע. ראו גם פרידת יוסף מיעקב בפרשת עגלה ערופה בבראשית רבה צה ג בדברינו [דין עגלה ערופה](#) בפרשת שופטים במים אחרונים שם.

⁶² אפטרה או הפטרה, מסביר א. א. הלוי היא ברכת פרידה של האורח ממארחיו אחרי שזכה להכנסת אורחים ראויה, כפי שברור מהמשך הדרשה. ראו ברכת הפטרה דומה של ר' ינאי ור' ישמעאל בבראשית רבה סט ח (בדברינו העיר לזו בפרשת ויצא), וראו דרשות הפטרה דומות בסיום כינוס החכמים באושא, שיר השירים רבה ב ג. המקור הוא כנראה בירושלמי סוטה פרק א הלכה ז, בסיום טוב לפרשת סוטה: "רבי אבא בריה דרבי פפי עבד לה אפטרה: מה אם מידת הפורענות מעוטה אבר אחד לוקה ושאר כל האיברים מרגישיין, מדת הטובה המרובה על אחת כמה וכמה".

⁶³ רבי יצחק ורב נחמן, לאחר שגם נפרדו בדברי תורה, ראו שם.

⁶⁴ זכתה ברכת פרידה זו לציוטוטים ואזכורים רבים ולפיכך נקצר בה. מה שנראה לומר בכל זאת, היא ההשוואה של האדם לעץ "כי האדם עץ השדה". צאצאי האדם הם כמו נטיעות של עצים. ראו וכן בגמרא שבת קיח ע"ב ובראשית רבה פה ה פרשת וישב שר' יוסי בן חלפתא מתאר את חמשת בניו שכולם תלמידי חכמים כארזים נטועים.

⁶⁵ נתרגם ונסביר: בשנותיו (ימיו) של רב יוסף היה 'זעם' בעולם (רעב, בצורת) ובקשו חכמים מרב יוסף שיבקש רחמים עליהם (שיתפלל). והוא עונה להם במעין קל וחומר מאלישע שהיו לפניו כל כך הרבה תלמידים וחכמים, עד שכאשר נפרדו ממנו עדיין נשארו לפניו אלפים ומאתיים חכמים, והוא לא התפלל על הבצורת - אז מי אני שאתפלל? נראה שבדרך אגב, אנחנו שומעים כאן דעה שונה מזו המקובלת בספירות על תפילות לגשם - ראו הדפים על תפילות לגשם במקרא ובמדרש [בשמיני עצרת](#). אבל לענייננו, גם אחרי שנפרדים מאדם חשוב יש לוודא שהוא לא נשאר לבד.

⁶⁶ כאשר קמו התלמידים-חכמים מדרשתו של רב הונא, שהיו לפניו שלושה עשר מתורגמים, והיו מנערים גלימותיהם, הה עולה ענן אבק גדול כל כך עד שהיה מכסה את אור השמש וראו אותו בארץ ישראל וידעו שהסתיים שיעורו של רב הונא.

⁶⁷ יש כאן 'הגזמה קלה' כפי שמצאנו גם בדרשות אחרות של חז"ל, אבל הרעיון הבסיסי הוא ברור - הכמות העצומה של לומדי תורה וכמה נשארו גם אחרי שרובם הסתלקו. ואם אנחנו במסכת כתובות, נדפדף 4 דפים קדימה לדף קי ע"ב ונמצא את הסיפור על ר' זירא (זעירא) שביקש לעלות לארץ ישראל ורבו, רב יהודה התנגד לכך על בסיס הפסוק בירמיהו כז כב: "בְּבִלְאָה יִבְאֵוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֲתָם נְאֻם ה' וְהַעֲלִיתִים וְהַשִּׁיבְתִים אֶל הַמְּקוֹם הַזֶּה". סיפור הפוך לזה שהבאנו לעיל ממסכת קידושין דף לא, על רב אסי שרצה לצאת לקראת אמו לחו"ל ורבי יוחנן התיר לו (הערה 49). סוף דבר, שר' זירא השתמט מרב יהודה ולא נפרד ממנו כראוי (ובכלל לא). ובאנו לנושא שחצה את עם ישראל גם בדורות האחרונים של עלייה לארץ כנגד דעת רבו (כאן) או כנגד כבוד אביו (בדברינו [כיבוד אב ואם ועלייה לארץ](#) בפרשת לך לך על אברהם שעזב את תרח אביו בחרן והמשיך בלעדיו לארץ כנען).

מדרש תהלים (שחר טוב; בובר) מזמור צא – מי גדול הפוטר או הנפטר?

"כי מלאכיו יצוה לך". ר' יהודה אומר: מי גדול, הפוטר או הנפטר?⁶⁸ כשהיה יעקב מתפגש עם המלאך, ראה מה כתיב: "וישר אל מלאך ויוכל" (הושע יב ה). מה אמר המלאך: "שלחני כי עלה השחר" (בראשית לב כז), הרי יעקב פוטר המלאך.⁶⁹ ר' יוסי אומר: מי גדול, הנושא או הנישא גדול, הדא הוא דכתיב: "על כפים ישאונך".⁷⁰

מחלקי המים

מים אחרונים 1: הזכרנו לעיל פעמיים (לפחות) את "היום השמיני" בו נפרד העם מחנוכת מקדש שלמה – מה שאירע בכב' בחודש השביעי (שמיני עצרת) או כג' בו (אסרו חג). ולא הזכרנו את שמיני עצרת שהוא הפרידה מחגי תשרי. וכמובא ברש"י ויקרא פרשת אמור פרק כג פסוק לו: "עצרת הוא - עצרת אתכם אצלי, כמלך שזימן את בניו לסעודה לכך וכך ימים. כיון שהגיע זמן להיפטר, אמר: בני, בבקשה מכם, עכבו עמי עוד יום אחד, קשה עלי פרידתכם".

מים אחרונים 2: פרופ' שאול ליברמן במאמרו כך היה וכל יהיה – יהודי ארץ ישראל ויהדות העולם בתקופת המשנה והתלמוד, הזכיר לנו סיפור פרידה נוסף המצוי בירושלמי ברכות פרק ב הלכה ח. רב כהנא שעלה מבבל להסתופף בבית מדרשו של ר' יוחנן בטבריה (ראו "ארי עלה מבבל" בגמרא בבא קמא קיז ע"ב), ביקש להיפרד מר' יוחנן ולחזור לבבל,⁷¹ ועשה זאת בלשון מתוחכמת כששאל אותו: אדם שאמו מבזה אותו, ואשת אביו מכבדת אותו לאן ילך? ור' יוחנן שלא הבין שמדובר במשל, ענה לו: ילך למקום שמכבדים אותו! ראו הדף [רב כהנא עולה לארץ ויורד ממנה](#).

⁶⁸ לכאורה שאלה רטורית, שהרי התלמיד הוא זה שבד"כ נפטר והרב שפוטר אותו לשלום הוא הגדול יותר.

⁶⁹ ולכן זה החידוש כאן, שהפוטר שנותן רשות לנפטר להיפטר ולהיפרד הוא יעקב שפטר את המלאך ולא ההפך.

⁷⁰ כך בשיר של פגעים כפי שפרק זה מכונה בפי חז"ל, היינו מזמור להצלה מפגעים, שאנו אומרים במוצאי שבת קודש, במעבר משבת שמגילה ומכפרת לעמל ששת ימי המעשה. ראו דברינו [והשבת חיה רעה מן הארץ](#) בפרשת בחוקותי, וכן [כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכך](#) בפרשת וישלח. בהשוואה כאן, דווקא הצד הפאסיבי – עם ישראל שהקב"ה נושא אותו על כפיו (ראו גם שירת האזינו: "ישאיהו על אברתו" ופרשת יתרו "ואשא אתכם על כנפי נשרים" וכן דברי משה בדברים א לא: "ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך כאשר ישא איש את בנו וכו'"). ועל "מי גדול" ממי יש עוד לדון ולהרחיב, ראו גם "מי גדול הגונב או הנגנב" – "העולם או הצדיק" – "השומר או הנשמר" – "האוהבים או המאהיבים" – "המשלח או המשתלח" ועוד. ובעזרת הנותן ליעף כח, נזכה להשלים את הדף מי גדול ממי.

⁷¹ בין השאר בשל בני ארץ ישראל שציערו אותו.